

seur ervan. Hoe dat ook zij, de casus en de lectuur erover zijn wel buitengewoon onderhoudend.

Dan bijvoorbeeld Otto van Rees, die een uitzonderlijk fraaie carrière zag eindigen in een totale anticlimax, waardoor hij als Gouverneur-Generaal in 1888 de Buitenzorgse troon moest opgeven — in meer dan een opzicht een van de meest substantiële hoofdstukken overigens van de bundel, nochtans vol relativerende humor, waarin Fasseur een meester is.

Laat mij hier ook nog even de voorbeeldige ambtenaar Frederik Nicolaas Nieuwenhuijzen noemen: een model-ambtenaar, volgens Multatuli die hem in 1847 nog te Poerworedjo had meegemaakt — maar die een kwart eeuw later, op grond van zijn reputatie als diplomaat en voorzichtig onderhandelaar, als regeringscommissaris naar Atjeh uitgezonden, toch de daar tegenover de gegeven precaire omstandigheden vereiste capaciteiten bleek te missen en daaraan ten onder ging.

James Loudon ten slotte, om het bij deze enkele voorbeelden te laten, die geboren léék met een zilveren lepel in de mond en dat eigenlijk ook wás als lid van 'een wijdvertakte, vaak wel erg van zichzelf overtuigde Indische familie', maar wiens landvoogdij na een hoopgevend begin al na amper twee jaar in 1874 uitliep op weinig minder dan een ramp.

H. Baudet

R. Aerts, *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw. Het tijdschrift De Gids* (Dissertatie Groningen 1997; Amsterdam: Meulenhoff, 1997, 698 blz., f75,-, ISBN 90 290 5188 4).

Lang heeft de Nederlandse negentiende eeuw de faam gehad een slaperige en wat achterlijke tijd te zijn geweest. Historici maakten er antichambre, ongeduldig wachtend op het moment waarop zij de twintigste-eeuwse salons van de moderne cultuur, de ware partijpolitiek en de verzorgingsstaat konden betreden. De voorbije vijftien jaar is daar verandering in gekomen. De reconstructie van de culturele infrastructuur in de kunst- en de literatuurgeschiedenis, de opkomst van de geschiedenis van de politieke cultuur en de verruiming van het sociaal-historisch onderzoek, waar nu niet langer alleen sociale structuren maar ook sociale relaties werden bestudeerd, toonden — vanuit verschillende perspectieven—het eigen gelaat van de negentiende eeuw.

In *De letterheren*, het fors uitgevallen Groningse proefschrift van Remieg Aerts, worden deze nieuwe invalshoeken geïntegreerd tot een alomvattende studie van de (negentiende-eeuwse) geschiedenis van *De Gids*. Aerts, die eerder al de voornaamste auteur was van het schrijversprentenboek dat in 1987 aan het tijdschrift werd gewijd, benadrukt dat *De Gids* van bij de oprichting in 1837 meer was dan een literair tijdschrift. Maar het was ook meer dan een politiek-liberaal orgaan: *De Gids* was 'liberalisme als cultuur'. Het was de plaats waar de negentiende-eeuwse liberaal-burgerlijke cultuur werd gecreëerd. Het 'programma van goed burgerschap' dat daaraan ten grondslag lag, verleende, aldus Aerts, de zeer uiteenlopende thematieken die in het tijdschrift aan bod kwamen, eenheid en samenhang. Of het nu om nieuw proza of om de sociale kwestie ging, om de moderne theologie, het koloniaal beheer of het vaderlands verleden, steeds waren dezelfde opvattingen over geschiedenis, natuur en mens in het geding. Het waren opvattingen die niet voorhanden waren, maar in *De Gids*, zo luidt het in *De letterheren*, 'tot onderwerp van gesprek en beïnvloeding' konden worden, en dat voor een publiek dat door het tijdschrift zelf werd gevormd.

Aerts onderscheidt in dit proces drie periodes. Het tijdschrift dat in 1837 ontstond, wilde Nederland 'in beweging' brengen. Met Bakhuizen van den Brink verafschuwde het de 'dodelijke

stilstand' waartoe het land veroordeeld leek. Het instrument van de vooruitgang werd de vrijmoedige kritiek, de ideologie de geschiedenis, waarbij de zeventiende eeuw als een dure verplichting verscheen. Zo groeide een vernieuwingspartij, die de nationale regeneratie aanvankelijk vooral als een culturele opdracht begreep. Maar intussen raakte het tijdschrift gepolitiseerd. Vanaf 1848 werd *De Gids* — op aandringen van redacteur Gerrit de Clercq, maar nog steeds met Potgieter aan het roer—een opinieblad waarin een 'parade van oppassende en verstandige heren' een strijdbaar liberalisme vorm gaf. Dat liberalisme uitte zich bij voorkeur in een juridistische en historische stijl en manifesteerde zich onder meer in een doctrinaire maatschappijbeschouwing, een progressieve geschiedvisie en een optimistisch protestantisme. 'Eenheid van geest en streven' bezielde de hechte kring van medewerkers.

In 1865 was *De Gids* het forum van het grootburgerlijk-liberale establishment geworden. Maar dat establishment wist zich de volgende jaren steeds meer in het defensief gedrongen door nieuwlichters als de jong-liberalen en de Tachtigers. Het voelde zich onbehaaglijk, reageerde nu op een meer emotioneel gekleurde manier op de problemen die zich voordeden, riep onder meer op tot 'karaktervorming'. Aerts toont hoe de ontwikkeling die eerder door Henk te Velde in *Gemeenschapszin en plichtsbef* (1992) is beschreven, zich ook in *De Gids* openbaarde. Redacteur Fruin constateerde in 1893 somber dat 'het rijk der bezadigden voorbij [was]'.

De auteur houdt er het hoofd koel bij. De afstand tot de negentiende eeuw, zo merkt hij op, is intussen groot genoeg geworden om haar in haar eigenheid te beschrijven. *De letterheren* staat dan ook ver van het finalistische en vaak denigrerende beeld van de negentiende eeuw dat onder meer door de revolutionaire esthetica van Tachtig is ontstaan. Maar Aerts voelt evenmin de behoefte de liberaal-burgerlijke cultuur van *De Gids* te herwaarderen, ook niet waar het de literatuur of de kunst betreft. Zijn perspectief is niet het esthetische, maar het historische. Hij overziet de jaargangen van het tijdschrift met de blik van de beschouwer die weet dat de cultuur van Potgieter, Vissering, Buys en al die andere deftige heren nog slechts verwondering kan wekken. Veel heet in dit boek 'curieus' of 'merkwaardig'.

Toch is dit geen studie zonder persoonlijkheid. De drie in de GWs-cultuur onderscheiden tijdvakken krijgen in *De letterheren* immers elk een andere toonzetting. De als een 'neopatriotisme' betitelde cultuur van de jaren 1837-1847 wordt inderdaad op afstandelijke wijze gereconstrueerd. Maar dat geldt minder voor de andere periodes. Vooral in het deel over de 'bezadigde' cultuur van de jaren 1865-1895, het derde tijdvak, wordt vaak en scherp geoordeeld, bijvoorbeeld daar waar het de zelfgenoegzaamheid van het grootburgerlijke establishment in de sociale kwestie betreft. Aerts' *bête noire* in dit deel is Charles Boissevain. 'De meester van de geestdriftige gemeenplaats' wordt — onder meer — 'gratis retoriek', 'sociaal cynisme' en 'overspannen nationalisme' verweten (en dat hij 'een van de eerste Nederlanders met belangstelling van sport' wordt genoemd, betekent ook al niet veel goeds). Dergelijke oordelen komen veel minder frequent voor in het deel over de (echt?) liberale *Gids* van de jaren 1848-1865. Integendeel, de cultuur van dit tweede tijdvak wordt expliciet in bescherming genomen tegen de onbillijke kritiek die zij in latere jaren ook in de eigen liberale kring moest ondervinden.

Maar het historisch begrip hindert dit alles niet. Aerts weet verhaal en betoog in zijn boek uitstekend met elkaar te verweven (de bladzijden die aan het fameuze conflict rond Busken Huet in 1865 worden gewijd, zijn daar een treffende illustratie van). Hij schrijft vanuit het materiaal, maar stijgt er ook moeiteloos bovenuit. Dat heeft niet alleen geleid tot een hechte compositie, maar ook tot een grote trefzekerheid bij het typeren van situaties en standpunten (om slechts één voorbeeld te noemen, uit het kapittel over de literaire kritiek van de 'lelijke tijd': 'Het ging nu minder om de eer van de Nederlandse letteren dan om hun eerbaarheid.') Diezelfde trefzekerheid kenmerkt de portretten van protagonisten als Bakhuizen (de zeldzame

'flamboyante' in het GWS-gezelschap) of J. N. van Hall (de 'aangekleede gemeenplaats' van Van Deysse). De stijl waarin deze portretten zijn geschreven, geldt het hele boek: elegant en rustig, uiterst verzorgd, een enkele passage wat bedaaagd, als ging het er dan om de vorm met de inhoud te laten sporen.

Dat alles maakte van *De letterheren* een studie van uitzonderlijke kwaliteit. Door haar geïntegreerde benadering van cultuur en politiek is zij het intellectueel-historische sluitstuk van de nieuwe visies op de negentiende eeuw die zich de voorbije jaren hebben aangediend. Door het lucide en indringende begrip dat zij van diezelfde eeuw biedt, opent zij weer andere onderzoekswegen. Eén ervan dient van een paradox te vertrekken: hoe kon het dat juist de 'verburgerlijking' van de samenleving het einde inluidde van de burgerlijke cultuur, zoals die zestig jaar lang in *De Gids* was geschapen en herschapen?

Jo Tollebeek

J. Vijselaar, ed., *Gesticht in de duinen. De geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland van 1849 tot 1994* (Hilversum: Verloren, 1997, 317 blz., f39,-, ISBN 90 6550 541 5).

Gesticht in de duinen 'is een in opdracht van het provinciaal bestuur van Noord-Holland geschreven gedenkboek over de drie provinciale psychiatrische ziekenhuizen, te weten het Provinciaal ziekenhuis Santpoort (voorheen Meerenberg), het Provinciaal ziekenhuis Duin en Bosch te Castricum, en het Provinciaal ziekenhuis te Medemblik. Er was alle reden deze opdracht te verlenen: alleen de provincie Noord-Holland heeft tot voor kort, toen de verzelfstandiging toesloeg, haar eigen psychiatrische ziekenhuizen gehad. Bovendien was het in 1849 opgerichte Meerenberg in Nederland het eerste en lange tijd het enige krankzinnigengesticht met een primair therapeutische functie. Daar komt bij dat Meerenberg en later, vanaf 1918, het Provinciaal ziekenhuis Santpoort keer op keer het voortouw heeft genomen bij de introductie van nieuwe, doorgaans door buitenlandse psychiaters gepropageerde ideeën en therapieën.

De opdracht is verleend aan het Trimbos-instituut, dat niet alleen over hedendaagse problemen op het gebied van de geestelijke volksgezondheid rapporteert en adviseert, maar ook een zeer productief team historische onderzoekers in dienst heeft. Joost Vijselaar heeft behalve de redactie van *Gesticht in de duinen* ook drie van de negen hoofdstukken plus inleiding en epiloog voor zijn rekening genomen, terwijl Gemma Blok vier hoofdstukken heeft geschreven. Twee hoofdstukken zijn van de hand van 'buitenstaanders', te weten Helga Danner die de bemoeienissen van het provinciaal bestuur met de krankzinnigenzorg in kaart heeft gebracht, en Geertje Boschma die de professionalisering van de psychiatrie en de opkomst van het 'ziekenhuismodel' in de periode 1884-1918 heeft behandeld.

De geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen bestrijkt een anderhalve eeuw, vanaf de oprichting van Meerenberg tot aan de privatisering van het Provinciaal ziekenhuis Santpoort op 1 april 1991 en van het Provinciaal ziekenhuis Duin en Bosch (in 1909 opgericht) op 1 januari 1994. Het is de periode van opkomst en, gedurende de laatste vijftien jaar, geleidelijke verdwijning van het klassieke psychiatrische ziekenhuis. Tegenwoordig wordt de voorkeur gegeven aan kleine, verspreide voorzieningen met een scheiding tussen wonen en behandelen, en probeert men minder vlug tot ziekenhuisopname over te gaan.

In het boek wordt vanuit de meeste aandacht besteed aan Meerenberg/Santpoort. Dat heeft niet alleen te maken met de langere geschiedenis van deze inrichting, maar ook met de therapeutische voorliefde waarvan herhaaldelijk blijkt werd gegeven. Het Provinciaal